

Jankó Ferenc

Falu a városban: a külvárosok helye a soproni történelmi városrész településmorfológiai képében

A két világháború közötti magyar településföldrajzban a szerzők számára még természetes volt az egy-egy település monografikus feldolgozása során alkalmazott történeti perspektíva. Ez következett a dolgozatok általános célkitűzéseiből is: milyen helyzeti és helyi energiák vezettek a település kialakulásához, miért éppen azon a helyen alakult ki, mitől vált várossá? A második világháború után a településföldrajz más utakra terelődött, a belső szerkezet feltárásában fontosabbá vált a társadalom és a funkciók térbeli analízise, így a néprajzos Györffy István nyomdokain kialakult – Fodor Ferenc, Lettrich Edit, Major Jenő, Mendöl Tibor és Wallner Ernő nevével fémjelezhető – történeti-településmorfológiai kutatások követők nélkül maradtak.¹ Ma e kutatási terület feleledése a geográfiában még várat magára; jelen tanulmány egy lépés lehet ez irányban.

A szokványos történeti földrajzi eljárás – egy kiválasztott múltbeli időszak vagy időkeresztmetszet feldolgozása – helyett az általános földrajzi szempontok szerint dolgozatomban a jelenig kísérem figyelemmel választott témámat; a múlt feltárásával a jelen képét is magyarázni kívánom. A tanulmány egyik kérdése a történelmi várostesten belül a külvárosokra fókuszál: hogyan formálódtak ezek az utolsó mintegy százötven évben, az első kataszteri felmérésektől kezdve az ezredfordulógig, hogyan szorult vissza a falusias morfológiai elem a városiasodás következtében? Mielőtt azonban e kérdések megválaszolására térek, általánosságban vázolom a történelmi külvárosok szerepét a hazai urbanizáció történetében, majd tárgyalom a történelmi városrész alaprajzi fejlődését, elhelyezem a külvárosokat a történelmi várostesten belül, s egyes pontokon morfológiai kérdések ki-munkálását is megkísérlem.

Kérdéseim megválaszolásához levéltári, és irodalmi forrásokat használok fel. Az alaprajzi vizsgálatokhoz az 1850–60-as években és a századfordulón készült kataszteri térképeket, a beépítés vizsgálatához az 1851-es telekkönyvet – ennek egyik rovatában a telken álló ház emeletszámát is feltüntették – és Heimler Károly topográfiaját 1936-ból, amely részletes adatokat közöl a város házairól, háztulajdonosairól. A jelenbeli állapotok bemutatásakor pedig saját empirikus felméréseimre támaszkodom, amelyet 2000–2001 ben végeztem.

¹ Györi 2002; Jankó 2005.

A TÖRTÉNELMI KÜLVÁROSOK HELYZETE A DUNÁNTÚLI VÁROSOK URBANIZÁCIÓJÁBAN

A magyar történelmi városok kialakulását rendszerint királyi, földesúri vagy egyházi váralapítás indította el. A várak különböző időszakban épülhettek meg; előzményként római kori, avar kori erődítményeket egyaránt találunk. Ezek helyén, vagy szomszédságában alakultak ki az ispánsági várak, rendszerint Szent István uralkodása alatt, míg a földesúri váralapítások már későbbre tehetők. Az Árpád-kori magyar településfejlődés feltehetően sajátos topográfiai keretek között zajlott.² A várakat különféle foglalkozású szolgálónépek és katonáskodók (udvarnokok, halászkok, kovácsok, kereskedők, lövészek stb.) önálló falvakkal vették körül. Ezek alkották a történelmi külvárosok, váralji települések ősi magvait, település-előzményeit. Az úthálózat és a telekrendszer rögzülésével, illetve a tatárjárás után megerősödő védelmi szempontok miatt ezek később betagozódhattak a városok (civitasok vagy oppidumok) településébe. Sopron esetében a várat a IV. Béla által betelepített lövérek (íjászok) falva (villa Luer), Halász, Kovácsi, Udvarnok, illetve a Szent Mihály templom körüli ősi település, a villa Supron vette körül. Ezek Kovácsi és Udvarnok kivételével a történelmi külvárosok előzményeit alkották. A foglalkozásbeli-társadalmi elkülönülés aztán rendszerint tovább élt, ennek egyszerű bizonyítékai a ma is élő ősi utcanevek.³

A bel- és külvárosok közötti különbség egyrészt abból adódott, hogy utóbbiakat többnyire nem védte városfal. A polgárság vagyoni helyzetéből, illetve a fallal körülvett belvárosok kisebb méretéből következően néhány városban a külvárosokat is sáncokkal (pl. Kőszeg), vagy városfallal vették körül, így például Sopronban. Ez sem akadályozta meg azonban azt, hogy a külvárosok sokkal többet szenvedjenek az ellenséges támadásoktól (törökök, kurucok, labancok), vagy éppen a tűzvészektől. A belvárosi és a külvárosi lakosok között jogi különbségek is voltak, ami tovább fokozta a társadalmi-vagyoni különbségeket. A kora középkori Sopronban például ugyanakkora káposztásföldön osztoztak a belvárosi és a háromszor annyian lévő külvárosi polgárok.⁴ Más városokkal ellentétben azonban Sopronban a belvárosok és a külvárosok közigazgatási egysége végig fennállt. A belvárosokat rendszerint nemesek, kereskedők, sokszor elkülönülten zsidók vagy valamilyen céhbeli iparosok lakták. A külvárosokban általában az őstermelők, gazdák, zsellérek voltak többségben, de megtalálhatók voltak a kézműves, iparos foglalkozásúak is. Ezeket a társadalmi-vagyoni különbségeket jól illusztrálja Sopron esetében Thirring Gusztávnak a város 18. századi állapotáról írt történeti statisztikai (földrajzi) munkája, amelyben jól látszik, hogy a legmódosabb lakosság a belvárost, a legszegényebbek pedig a Szent-Mihály dombot lakták.⁵

² Major 1966.

³ Gömöri 2002: 25–27; Holl 1979; Szende 2004: 11–47.

⁴ Dávid 1978.

⁵ Thirring 1939: 88–96, 145–159, 224–245.

Fentiekből következik, hogy a külvárosok épületállománya sokkal többször cserélődött, hiszen kevesebb volt a kőépület, az agyagból, vályogból épített házak sokkal hamarabb elavultak, s a már említett, külső támadásokkal és a tűzvészekkel szemben is kevésbé voltak ellenállóak. A népesség dominánsan őstermelő jellegéből következett, hogy sok külvárosi rész falusias arculatot öltött. A külvárosokat úgy is felfoghatjuk, hogy azok közvetítették a (bel)városokban megjelent újabb építészeti formákat a falvak felé, tehát az előképek mindig területükön jelentek meg először.⁶ Hogy mennyire maradtak meg ezek az „előképek”, az a 19. sz. végén felgyorsuló városfejlődés helyi jellegzetességeinek függvényében alakult. A városok ekkor rendszerint a vasutak, a pályaudvarok felé terjeszkedtek, s ennek csak egyik formája volt a bérházépítés. Ez különféle módon történhetett, sok helyütt villanegyedek épültek ki a vasútvonalak irányában, az újonnan felparcellázott területeken. Másrészt a kapitalista tőkefelhalmozással járó ipari fejlődés nyomán – amely ekkorra érte el Magyarországot – nagyvárosainkban a bérházépítkezés kezdett elterjedni. A bérházépítés gyakran a meglévő épületállomány kicserélődésével járt, ami sok helyütt elindította a történelmi külvárosok átalakulását. Más nagyvárosokban – hazánkban egyedül Budapesten – a történelmi belváros is áldozatul eshetett a lakásépítési láznak (Pest), máshol a nagy átbocsátó képességű főutak építése kapcsán csak kisebb-nagyobb negyedeket bontottak le. A településképben ily módon léptékváltás történt. Ennek a folyamatnak a gazdasági világválság vetett véget az 1920-as évek végén; az ezután kibontakozó modern mozgalom Magyarországon kevés városban hagyott maga mögött jelentős együtteseket, így például a tárgyalat Sopron városában.

A hazai urbanizáción belül, a városépítés második nagy hullámát már a szocializmus 1960–80-as évtizedeire tehetjük, amely tervszerűségével, a megvalósítás módjával, s elsősorban a lakótelepes építkezéssel, anyagában, formavilágában is újat jelentett minden korábbihoz képest. A tömeges lakásépítés jelentősebb része zöldmezős módon, illetve a városok külső lakóövébe tartozó családi házas területek szanálásával valósult meg (városbővülés). Kisebb részében – elsősorban az ún. új városközpontok építése kapcsán – a városok belső negyedeiben, esetenként a történelmi külvárosok helyén rekonstrukciós formában is előfordult (városmegújítás). A Dunántúlon ennek legmarkánsabb példája a veszprémi Cserhát városrész lebontása, majd pont- és sávházakkal történt beépítése, de kisebb-nagyobb rekonstrukció minden városban előfordult. Mindez tehát már tervszerűen, központilag szabályozottan alakult a korábbi spontán, organikusabb városépítéssel szemben. Hiszen sokszor egyszerre egy egész terület sorsáról döntöttek, míg a régi és mai városrendezési szabályzatok csak a fejlődési keretek megadására törekedtek, illetve törekednek.

A történelmi külvárosok legtöbbszörre születtek rekonstrukciós tervek – amelyek megvalósulás esetén egyet jelentettek volna megszüntetésükkel – hiszen épületállományukat sokszor egyszerűen koruknál fogva avultnak minősítették, és

⁶ Dávid 1971; Filep 2002: 89–98; Sedlmayrné Beck 1973.

számталanszor építési tilalmat rendeltek el területükre. Ennek azonban a műemlék-védelemhez hasonlóan konzerváló hatása volt. Ideológiai síkon némileg paradox módon, a szocialista korszak műemlékvédelme a polgári, vagyis művészileg értékesebb épületeket tartotta megőrzésre érdemesnek, már kevesebb figyelem irányult a történelmi külvárosokban is megtalálható népi építészeti emlékekre, a két véglet között meghatározható kisvárosias vagy a hóstát jellegű épületállomány pedig jobbra nem került védelem alá, mert azt művészileg értéktelennek, jellegtelennek, vagyis a kor viszonyai között szanalásra érdemesnek tartották. A történelmi külvárosok szerencséje, hogy a szocialista városépítés is elsősorban az építés olcsóságát tekintette mérvadónak, ezért, ha lehetett, szabad területekre koncentrálták a lakótelep-építést, s így többségük – főleg a kis- és középvárosokban, megyeszékhelyi szint alatt – megmenekült a pusztulástól. Így volt ez Sopronban is, amelynek külvárosai jórészt megmenekültek az átépítéstől.

Mindezekkel összefüggésben a történelmi külvárosok sajátos helyzetéhez több minden más is hozzájárult. Az egyik, hogy a belvárosokra koncentráló műemléki helyreállítások jobbra elkerülték ezeket a negyedeket, ami a rossz minőségű lakásállomány fennmaradásához, illetve nagyon lassú modernizálásához vezetett. De a városi tanácsok sem lehettek különösebben motiváltak a külvárosi negyedek rendbetételében, hiszen a lakáshiányon néhány lakásos házak államosításával, majd felújításával nem lehetett enyhíteni.

A lakókörnyezet leromlásához vezetett sok helyütt a németek kitelepítése is – ez volt jellemző például Sopron, Kőszeg külvárosaira vagy Mosonra – hiszen a helyükre érkező telepesek éppen a legszegényebb agrárnépesség közül kerültek ki, akik rendszerint egy másik, a németekénél alacsonyabb nivójú lakáskultúrát képviseltek. A korábban említett tényezők következtében a más városokban helyben maradt agrárnépesség jelenléte sem jelentett húzóerőt a külvárosok modernizációjára, hiszen az általánosan végbement gazdasági, és főképp mezőgazdasági átalakulás maga után vonta a történelmi külvárosok funkcionális kiüresedését, vagyis az épületállomány döntő része elvesztette korábbi funkcióit. Ez először a gazdasági épületek pusztulásával, állapotának romlásával a telken belüli slumosodáshoz vezetett, ami azonban rendszerint az utcafrontra is kigyűrűzött.

A külvárosok így érkeztek el a rendszerváltozáshoz, amikor a központi hatalom, majd az önkormányzatok a városok belső tereiben (is) átengedték a kezdeményezést a magántőkének. A történelmi külvárosok többsége ekkor megmenekült a tervszerű lebontástól, kérdés azonban, hogy a városrendezési tervek készítői, az önkormányzatok, illetve a mai magyar társadalom hogyan viszonyul e városrészekhez. Szép lassan vagy esetleg gyorsabban átépítjük ezeket, vagy karakterüket, hangulatukat megőrizve fejlesztjük épület-, illetve lakásállományukat? A városrehabilitációt nagyobb erővel végző nagytokés lakás- és társasház-építési hullám inkább az előbbi irányba mozdítja el a fejlődést, azonban a 80-as évektől terjedő jellegvédelem vagy településvédelem ez utóbbi irányba hat.⁷

⁷ Legújabbban az Európa Kulturális Fővárosa 2010 (EKF) pályázat kapcsán „fedezte fel” a pályázó városok némelyike a történelmi külvárosokban rejlő városimázs és turisztikai potenciálokat,

A TÖRTÉNELMI SOPRON ALAPRAJZÁNAK FEJLŐDÉSE

Sopron ókori elődtelepülése, a kelták által elnevezett Scarbantia a rómaiak idején fejlődött jelentős településsé, az 1. század utolsó harmadában már municipium rangot viselt, s viszonylag nagy kiterjedésű volt, amit a feltárt római temetők, vagy az amfiteátrum bécsi-dombi elhelyezkedése mutat. A kisváros a 3. századig nyílt település volt, belvárosa körül a 4. század elején építettek egy nagyjából ellipszis alakú városfalat, amelyet 31 vagy 32 bástya erősített. A régészeti ásatások nyomán feltárt a belváros római úthálózata, a kutatók elméleti rekonstrukciókat készítettek a Fórum, s tágabb környezetének egykori topográfiájáról. A belváros fő útvonala az azt észak-déli irányban keresztülszelő Borostyánkő út volt, amely északnyugati irányban Vindobona, északi irányban pedig Carnuntum felé ágazott el. Előbbi útvonal mentén állott a város amfiteátruma, utóbbi mentén pedig temető volt.⁸

Nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy nincs kontinuitás a római és a középkori, vagy akár a mai város között, bár a régészeti feltárások néhány évszázados lakatlanságra utalnak: 456-ban egy földrengés söpört végig a területen, majd 568-ban, az avar honfoglaláskor a lakosság elhagyta a várost. A következő évszázadokban a környék ritkábban lakott, a rómaiak erősített városa feltehetően jobbára lakatlan volt. A honfoglaló magyar törzsek a 9. század elején érhatték el a települést, s a romvárbán őrhelyet létesítettek.⁹ A lakosságot illetően tehát nem, de a településmorfológiára vonatkozóan viszont határozottan ki lehet jelenteni a kontinuitás tényét, hiszen a belváros mai alakját a római kori városfal határozza meg, ami a későbbi utcahálózat kialakulására döntő hatást gyakorolt.

A magyarok ugyanis, valamikor Szent István uralkodása alatt, ehhez a várfalhoz támasztva emelték gerendavázas földvárukat, a „vörös sáncot”, amely az ispánsági központot védte. Valószínűleg a vár első ispánjáról Suprunról kapta a település magyar nevét. Érdekes tudománytörténeti adalék, hogy korábban a földvárat kelta sáncoknak tekintették, míg a magyar ispáni várat valahol a Szent Mihály-dombon keresték.¹⁰ Ebből – és Sopron német nevéből: Ödenburg – kifolyólag támadt vita a Soproni Szemle hasábjain az ötvenes évek közepén a geográfus Major Jenő, és a nyelvész-történész Mollay Károly között. Major Jenő – Mollayval ellentétben – a mai Belvárosban tételezte föl az ispánsági várat, s később a régészeti eredmények őt igazolták.¹¹ A római fal a földvárral megerősítve nagy erősség lehetett; ez a védműrendszer védte a települést egészen a 14. század közepéig, s akkor is, amikor Sopron 1277-ben megkapta városi kiváltságait IV. László királytól. Egyes történészi álláspontok a település német nevét is a lepusztult római várfalokhoz kapcsolják – Ödenburg ugyanis pusztavárat jelent.

amelyek, ha pályázat elnyerése nélkül is tovább élnek, valódi fordulatot jelenthetnek e városnegyedek számára (Lásd például Pécs, Győr és Sopron pályázati anyagát).

⁸ Dávid 1971; Sz. Póczy 1977: 3–32; Gömöri 2002: 11–14.

⁹ Sz. Póczy 1977: 35–44; Gömöri 2002: 14–35.

¹⁰ Gergely 1925: 48–49; Gerő 1953.

¹¹ Major 1953; Major 1955; 1956; Mollay 1953: 39–40; 1955; Verbényi 1956.

A király kiváltságlevelében a várfalak megerősítésére szólított fel, s ehhez forrásul a dézsmahuszadot és a fertői vámjövedelem felét rendelte a város lakosságának.¹²

A belváros ezután kezdett igazából betelepülni, tisztán katonai szerepe megszűnt, erre példa, hogy 1280 körül kezdődött a Fő téren álló ferences templom építése. A várfalak építésének közterhei a várnépeket is sújtották, emiatt társadalmi válság alakult ki, és sokan kitelepültek a Belvárosból; innen eredeztetik az Ödenburg név másik magyarázatát. A királyok ezért további rendeletekkel, illetve kiváltságokkal ösztönözték a falrendszer kiépülését, ami végül 1340-re fejeződött be. A hármas várfal legbelső védvonalja az ispánsági földvár tetejére, a közbülső a római falcsontokra épült, míg a legkülső övet előzmény nélkül, a várárok elé építették.¹³ A várárkot a mai Petőfi és Széchenyi tereken lévő tavakon keresztül a Rák-patak és a Michael Zakariás féle 1700-as metszet ábrázolása alapján gyaníthatóan az Ikva vizével is táplálták. Ez utóbbinak azonban a tereplejtés ellentmond.¹⁴

A Belváros alaprajza meridián, vagy többfőutcás, vagy megint más elnevezés szerint orsós szerkezetű; a hosszanti főutcák mellett a keresztirányú közlekedést a házak udvarán keresztül átjárók biztosítják. Az alaprajzi fejlődés rekonstruálását Major Jenő kísérelte meg, munkájából kiviláglik, hogy a belvárosi alaprajz kialakulásában mily döntő szerep jutott a várfaloknak, a nagyjából elliptikus szerkezet különféle távolságelemeinek. Major régészeti és történelmi adatok alapján rámutatott, hogy az alaprajz legkorábbi, 11–12. századi része az Előkapu-Szent György utca-Hátsókapu-Orsolya tér rendszer – a Belváros eme keleti része – korábban az ispánsági központi funkciókat látta el. Későbbre tehető valamivel a Templom utca kialakulása, majd a Szent György és a Templom utcai szalagtelkek végeinek beépülésével jöhetett létre az Új utca. A Fő tér és a Kolostor utca vonalának rögzülése már csak a 13. század harmadik harmadára tehető, amire a ferences kolostor és templom építési ideje utalhat.¹⁵

Az alaprajz fejlődésének vizsgálatakor kérdésként merül fel, hogy a magyarok miért változtatták meg a városkapuk helyét. Ismeretes, hogy a római városfalon egy északi és egy déli kapu volt, nagyjából a várfal-ellipszist felező egyenes metszéspontjainál. Az Előkapu az északi mellé került, ennek okaként a régészeti kutatások a korábban használatban lévő kapuzat leégését jelölték meg.¹⁶ A Hátsókapu előzmény nélkül, a várfal délkeleti szakaszán létesült, ám egy ideig a korábbi déli kapu is használatban lehetett, hiszen az 1597-es belvárosi térkép¹⁷ még lát-

¹² Gömöri 2002: 14, illetve Gömöri 2002: 201–206; Mollay 1953: 46–49; Szende 2001: 343–354; Szende 2004: 11–47.

¹³ Dávid 1978; Holl 1968; Holl 1997; Kissné Nagypál 1977.

¹⁴ A Michael Zakariás féle metszetet számos munka közli. Így például Thirring 1939: 13–14; aki eredetéről is értekezik.

¹⁵ Major 1965.

¹⁶ Gömöri 2002: 79–84.

¹⁷ A bécsi hadilevéltárban őrzött eredeti térkép másolatát a Soproni Múzeumban is megtalálható, s számos helyen közölték: például Thirring 1939: 8; Lauringer 1942: 17. Csakúgy mint a védmű-rendszerről madártávlati képet adó 1622-es rajzot: Thirring 1939: 9; Lauringer 1942: 18.

ható, ez Major Jenő szerint az Orsolya tér kialakulására is hatást gyakorolhatott, azonban a déli kapu feledésbe merülése mindenképpen a korabeli földrajzi rendszerek átalakulását, a Borostyánkő út szerepének elhalványodását jelzik a magyar országszerte terület belsejébe vezető utak rovására.

A középkori város alaprajzának fejlődésében alapvető a várkapuk helyzete. Egyértelmű például a Hátsókapu esetében, hogy az Ötvös utca erre vezet rá a városba érkezőt. Az Ikvahíd pozíciójának kialakulásában viszont az Előkapu iránya lehetett döntő, bár itt nem teljesen világos az ok-okozati viszony. Az ispánsági vár északi kapujaként egy ideig még a római kaput használták, feltehető, hogy ezáltal ekkor még a római híd vagy annak helyén lévő utódja volt használatban a mai Ikvahídtól nyugatabbra. A sánc és a kapu leégésekor tették keletebbre a kijáratot, majd később, az Előkapu kiépítésekor, amikor a kivezető utat derékszögben elfordították, s védelmi okokból fogazott alaprajzúvá alakították, az még inkább kelet felé fordult. Ezért lehetséges az, hogy az Ikvahíd helyzete ekkor, tehát a 14. század második felében rögzült. Ezt magyarázza még az a tény is, hogy a hídtól nem egyenes irányban vezet az út a Szent Mihály templom és Pozsony irányába, hanem a terepadottságok miatt a Sas tér irányában kanyarodik fel. Nem értek egyet tehát Major Jenő azon állításával, hogy az Ikvahíd és rajta keresztül az Előkapu tájolásában a patak kedvező átkelési lehetősége játszott fontos szerepét.¹⁸

Az Előkapu és a híd között állt 1532-ig – amikor védelmi okokból lebontották – a Boldogasszony templom¹⁹ is, amelynek építési ideje viszont nem ismert, első említése (1278) alapján azonban bizonyos, hogy a vár védelmi rendszerének kiépítése előtt már állt.²⁰ Így a késő középkori Sopron topográfiájának meghatározó elemeként az ispánsági vár, a Boldogasszony templom és a Szent Mihály templom nagyjából egy vonalban fekvő hármását tekinthetjük, ezáltal az Előkapu pozícionálásában a templom befolyása is felmerül.

A település alaprajzi fejlődésében további lényeges tényező a természetföldrajzi környezet, azaz elsősorban a terepviszonyok és a vízhálózat. A soproni Belváros az Ikva és a Rák-patak között helyezkedik el, kisebb magaslaton, azonban ez a terület is ingoványos volt.²¹ A Soproni-medence talajviszonyai miatt lehetséges, hogy a bécsi út a domboldalban ereszkedik alá, s nem direkt a vár felé halad nyomvonala. Ezért sem ment egyszerűen keresztül a városon a főútvonala, hanem vargabetűkre kényszerítette a korabeli utazót. Az Újteleki külvárosban lakóknak is sokáig – az egykori Zöld torony alatti kapu²² 18. századi megnyitásáig – meg kellett kerülniük a belvárost, hogy betérhessenek a Főtérrre vagy az Orsolya térre.

A Várkerület egyes szakaszait korábban külön nevekkkel illették: az Ötvös utcától az Ikvahídig Vendégfogadó szernek (Wirthshausgasse), onnan a Festőközíg Kovács szernek (Schmiedgasse) hívták; csak a várárok betemetésével

¹⁸ Major 1991: 47.

¹⁹ Mollay 1953: 67.

²⁰ Mollay 1960: 334.

²¹ Boronkai 1963: 57–59.

²² Gömöri 1985: 175. Thirring 1939: 15.

és beépülésével jön létre a maga teljességében, s kezdetben a Várkerület (Grabenrunde) elnevezést csak a belső házsorra alkalmazták.²³ E folyamat a 18. századtól indul, 1704-ben a kuruc ostrom idején boltokat és tetőket kellett lebontani, hogy az ágyuk kilövését ne zavarják. 1776-ban pedig már 53 házat tartottak nyilván a telekkönyvben. Kezdetben vásáros bódék, kisebb házak épültek, majd ezek telkeinek összevonásával volt lehetőség nagyobbak létesítésére.²⁴ Ekkor kerül ki a piac a Fő térről az Előkapu elé, s válik a Várkerület, annak is a keleti fele a kereskedelem fő színterévé. Ellenben a nyugati oldalon, egy közbülső házsor is épült, így jött létre a mai Színház utca, amely eleinte pusztán lakójellegűt öltött, csak az első kaszinó (1789), majd a színház (1841) és a művelődési ház (1870) felépülésével kapott déli fele kulturális szerepkört.

A külvárosokra térve, azok közül legrégebbi az északi, Szent Mihály-dombi városrész. A dombnak nevet adó Szent Mihály templom eredete a 11. századba nyúlik vissza, a Bécsi utca végénél, a kapu védelmére pedig már 1247-től bizonyítottan letelepedtek a johannita lovagok, s templomot is emeltek. Az 1379-es telek-összeírás és az 1424-es adójegyzék topográfiai rekonstrukciója alapján bizonyos, hogy a korabeli úthálózat a maival azonos.²⁵ Ahogy már fentebb is említettük, területén két-három önálló falu lehetett a középkorban, közülük a villa Soprun jelentősége sokáig vetekedett a Belvároséval.²⁶ A nyugati és déli külvárosi részek is középkori eredetűek, a történetírás szerint például az Újteleki utca (Neustiftgasse) neve a német lakosság 13. századtól fokozódó betelepülésének dokumentuma. Az 1424 és 1535 között adatolt Lebergasse pedig az a mai Rákóczi utca elődje volt, s benne a IV. Béla által letelepített íjászok (lövészek) településnyomát lehet felismerni.²⁷ De ugyanígy, a többi jelentős külvárosi útvonal nevének első említése is középkori.²⁸

Az egész Szent Mihály-dombi városrésze a szintvonalakkal párhuzamos utcák jellemzőek, illetve az azokra merőleges közök. Sokak – Mollay, Gerő – a Sas térben az egykori villa Soprun központját vélték látni, Major Jenő szerint azonban pusztán a terepadottságoknak köszönheti létét;²⁹ északi felén a város fővényverme helyezkedett el, ezért ez a rész sokáig üres is volt, tér jellege csak ennek beépülésével, a 19. században kezdett kialakulni. Délen az Újteleki, illetve Rákóczi utca (Langezeile) nyugat felé, Bánfalva irányába tart. Utóbbi a Rák-patakkal párhuzamos, míg a keleti részen a mai Magyar és Pócsi utca irányát a Kuruc-domb elhelyezkedése szabja meg. A várárkot tápláló, illetve levezető patakágak szabták meg az Iskola köz, a Torna utca és a Major köz futását. Sőt, az Újteleki és a Hátulsó utca, illetve az Ógabona tér között a telekvégeket ma is elválasztó egykori vízvezető árok

²³ Thirring 1939: 22.

²⁴ Major 1991: 50–51; Thirring 1939: 22–23.

²⁵ Dávid 1971; Sedlmayr Beck 1973: 136–138.

²⁶ Major 1991: 51–52.

²⁷ Szabó 1978: 357–359.

²⁸ Csatkai 1937; Hárs 2003; Heimler 1936: 239–278.

²⁹ Major 1953.

(posztósok árka) – amelyet szintén a Rák-patak látott el vízzel – szintén determinálhatta az említett utcák irányát. A várárok előterében található tavak pedig a Széchenyi tér és a Petőfi tér területét határozták meg.

A Belváros mellett a külvárosok védelmének igénye is felmerült. Először a 16. század közepén a külvárosok egy belső részét látták el védművekkel, nagyjából az Ikva és a Belváros közötti területet, azaz a Várkerület keleti és északi házsorát.³⁰ A külvárosokat 1616–1617 között, Lackner Kristóf polgármestersége idején övezték városfalakkal. Ez a külvárosok életében messze ható változást okozott, területileg ugyanis mintegy 200 évre behatárolttá vált. Így ekkortól számolhatunk lényegesebb besűrűsödési folyamatok indulásával, a telekrendszer felaprózódása nyomán az ún. részházak kialakulásával (lásd alább).³¹ Feltételezhető, hogy az utcahálózat alakulására is hatással volt, a városkapuk számának és helyének rögzítése révén a település zártsága e tekintetben tovább fokozódhatott. Különösen feltűnő, hogy az országos jelentőségű, északnyugati tájolású Bécsi kapu mellett csak egyetlen kapu nyílt nyugati irányban (Újteleki kapu). Emiatt ezen a részen és a kapu előtti Újteleki előváros utcahálózatának is ez a kapu a gyűjtőpontja. Ennek révén kialakult érdekes – és ma a forgalmat nehezítő – útszakasz a Rákóczi utca megtörése révén keletkezett Élesszeg (Scharfeseck). Vagyis ezen a részen az úthálózat rögzülése a városfal megépülte után történt. Ehhez hasonló meddő, „holt” tér a város keleti részén nem a külső városfal előtt, hanem az említett „belső külvárost” övező fal előtti térségben keletkezett, így a várárok vizét levezető csatorna és az Ikva összefolyásánál kialakult vizenyős Papréten, amely sokáig városi legelőként működött.

Az 1850-es években végzett kataszteri munkálatok alkalmával készített térképek nagyjából a külvárosok még érintetlen állapotát ábrázolják, a külső városfal teljes egészében jól végigkövethető a történelmi városrész körül, sőt, a Vendégfogadó szer házsora mögött is jól látható a városfal. A külvárosi részek telekrendszerét még sehol sem változtatták meg új utcák létesítésével, a belvárosról ugyanez viszont már nem mondható el, hiszen a Várkerület már kiépült, mementóként csak a Belváros délnyugati sarkában, az olasz bástya mellett látható egy vízzel telt árokszakasz. A Templom utcánál és az evangélikus templomnál pedig a házsor megbontásával utat, illetve átjárót nyitottak a külvárosok felé (1. ábra).³²

Az 1862-es térképrészleten a város topográfiájának további jellegzetességei figyelhetők meg. Így a belvárost övező várfalak közötti bástyakertek („Zwinger”), a külvárosokban az összeérő szalagtelkek végeinél kialakult kert-sávok, a külső városfalig nyújtózó telkek esetében pedig a fal mentén lévő zöldséges és gyümölcsöskertek. A külváros északi felében pedig szőlőskertek futnak fel a domboldalakra, ezekből még mára is maradt egy-kettő. Sok kertben, gyakran a falak

³⁰ Dávid 1971; Holl 1997: 305.

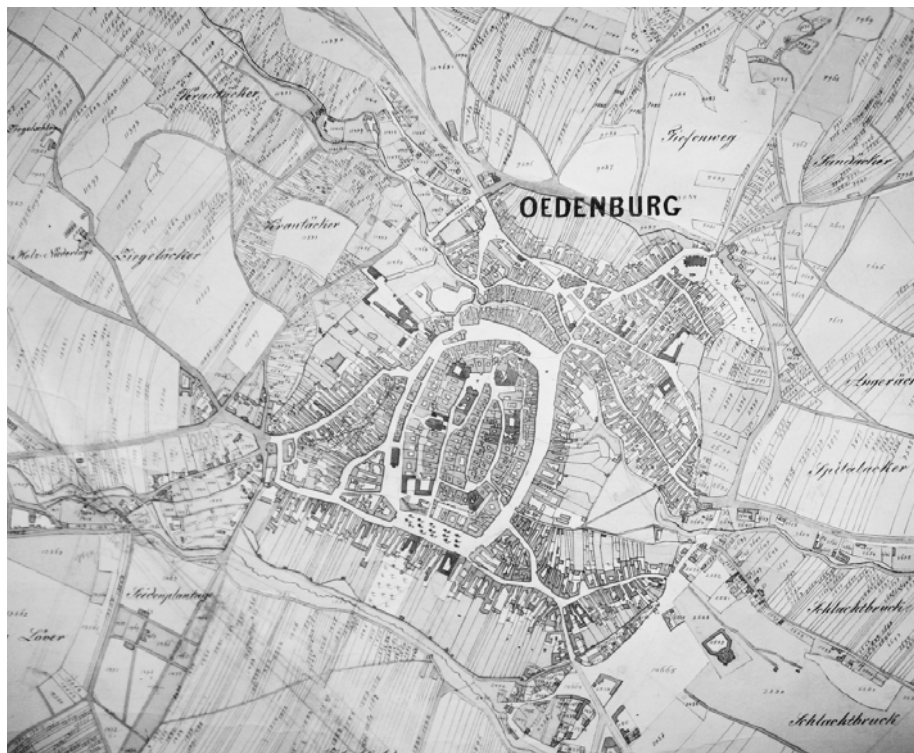
³¹ Thirring 1939: 26–71; Major 1991: 51–53.

³² Magyar Országos Levéltár (MOL) S78 207; Soproni Levéltár (SL) Svk 32; Svk 33.

mentén előfordulnak ún. „kerti házak”³³, amely a 19. századi városi építkezés egyik érdekessége. Különösen a külső városfal déli részén látható sok ilyen, de előfordulnak az Újteleki utca mögött, vagy a Paprét környékén is. Ez az épülettípus természetesen nem csak a történelmi városrész sajátja, a 19. században, a Lőver fejlődésének kezdeti stádiumában szintén jelentős szerepet vitt. A történelmi városrészben azonban már csak három létezése ismeretes előttem, ezek közül az „esernyős ház” a bécsi kapu szomszédságában műemléki védelem alatt áll, míg kettő a Pázmány Péter utcában látható, igaz az egyikük romjaiban csak.

1. ábra

Sopron és tágabb környezetének térképe 1862-ből

Forrás: SL Svt 33.

A falak előtt, az elővárosokban még kevés ház áll. 1848-ban az újteleki kapu előtt kialakuló Újteleki elővárosban (Neustift Vorstadt) 48, a Bécsi külvárosban (Wiener Vorstadt) 25, a magyar vagy nagy pócsi kapu előtt növekvő Győri-

³³ Winkler 1974: 199–203. Fényképeket lásd még: *Soproni Szemle* 1959. (13.) 3. 258. és 1964. (18.) 1. 31.

ben (Raaber Vorstadt) 48, a kis pócsi kapu előtt lévő Fertőiben (Seer Vorstadt) 19 házat számoltak össze, a Szent Mihály kapu előtt pedig csak öt ház látható, később ezt a részt Pozsonyi elővárosnak is hívják.³⁴ A Bécsi elővárosban már mutatkozik az Ikva vizének duzzasztásával nyert Nagyszoda (épült: 1845),³⁵ a Fertői elővárosban az 1840-es években épült Szélmalom-bérkaszárnya,³⁶ vagy a térkép legszélén, bal oldalt a Déli pályaudvar.³⁷

A 19. század második felében, majd a 20. században a külső városfal által határolt területen kisebb alaprajzi változások történtek. Itt kell megemlíteni a Paprét és környékének kiépülését (19. század második felétől kezdve máig tartóan) amelyhez kapcsolódóan megnyitották az Árpád és az István bíró utcákat, továbbá a Lackner Kristóf utca létesítését (1896), amely később átvette a Bécsi út főforgalmi szerepét. A Lange Zeile déli telekvégeinek felhasználásával a Deák tér és hozzá kapcsolódóan az Erzsébet utca–Mátyás király utca környékének szabályos utcahálózata a 19. század negyedik negyedétől kezdett kiépülni, amit a Rák-patak fokozatos beboltozása tett lehetővé. De a városrész fejlődését ösztönözte a GYSEV pályaudvar és a győri vasútvonal megépülte is (1876). Végül ki kell emelni a kataszteri térképen (is) sokkal idegenebbül mutató, a történelmi külvároson jóval túlnyúló Kőfaragó téri lakótelep felépítése (1968–1972) kapcsán kialakított részt a Magyar utcától délre, illetve az Újteleki utca nyugati telekvégeinek szanálásával 1988 körül kialakított ikerházas lakótelepet.

A BEÉPÍTÉS FEJLŐDÉSE

Az alaprajz fejlődésének végigkövetése után joggal merül fel a kérdés, hogy miként változott mindeközben a település képe, arculata. A nagyrészt a Belvárosban folyó műemléki helyreállítások, illetve az azokat megalapozó kutatások révén lehetett rekonstruálni a házak beépítési jellegének, morfológiájának fejlődését, a horizontális zárttság és a zömmel egy-két emeletes épületállomány kialakulásának folyamatát.³⁸ Sedlmayr János legkorábbi lakóháztípusnak a lakótornyos városi házat³⁹ jelölte meg 13. századi kialakulással, míg fő háztípusnak a harántházás városi lakóházat jelölte meg, 14–15. századi datálással, amely forma később a külvárosokban, majd a falvakban élt tovább, s egészen a 20. századi közepéig létezett. A zárt sorú lakóház kialakulását a 16–18. század időszakára tette,⁴⁰ ami alapján elvileg nem lehetetlen az, amit Zakariás 1700-ból származó metszetén láthatunk, hogy tudniillik, szinte az összes ház oromzatos, csak a belvárosban és a Vendégfogadó szeren

³⁴ Horváth 1985: 127.

³⁵ Schneider 1966: 56.

³⁶ Csatkai 1959: 12.

³⁷ A Győr–Sopron–Ebenfurthi vasút nyomvonalát a közölt térképre valaki ceruzával rajzolta rá.

³⁸ Dávid 1970; Sedlmayr 1975.

³⁹ A lakótornyos házak elterjedéséről legújabbban Gömöri közöl térképet (Gömöri 2002: 203.)

⁴⁰ Kücsán 1993; Kücsán 2001; Sedlmayr 1975.

Az épületek magassága, 1851

Forrás: Lagerbuch 1850/51.

láthatunk egy-két, az utcával párhuzamos gerincű házat. A műemléki kutatások alapján azonban a metszet e kérdést illető valóságtartalmát némiképp megkérdőjelezhetjük, hiszen a zárt sorú házakra jóval korábbról is ismertek példák.⁴¹

Dávid Ferenc szerint a Szent Mihály dombi külváros arculata a 18. század közepére kialakult módon maradt meg, s az akkori külvárosi társadalom hármastagozódását tükrözi. Így meg lehet különböztetni az egyházi negyedet emeletes zárt beépítéssel (Szentlélek, Fövényverem, Szeder utca, Szent Mihály, Halász, Balfi utca eleje, Sas tér), az iparos negyedet földszintes zárt morfológiával (Szélmalom, Bécsi, Rózsa utca), illetve a gazdanegyedet falusias beépítéssel (Szent Mihály, Balfi, Halász utca második fele, Wieden), amelyet szőlő- és földművelők laktak.⁴² S ez a tagolódás a külváros többi részében is felismerhető, az Újteleki

⁴¹ Dávid 1970.

⁴² Dávid 1971.

2b. ábra

Az épületek magassága, 1936

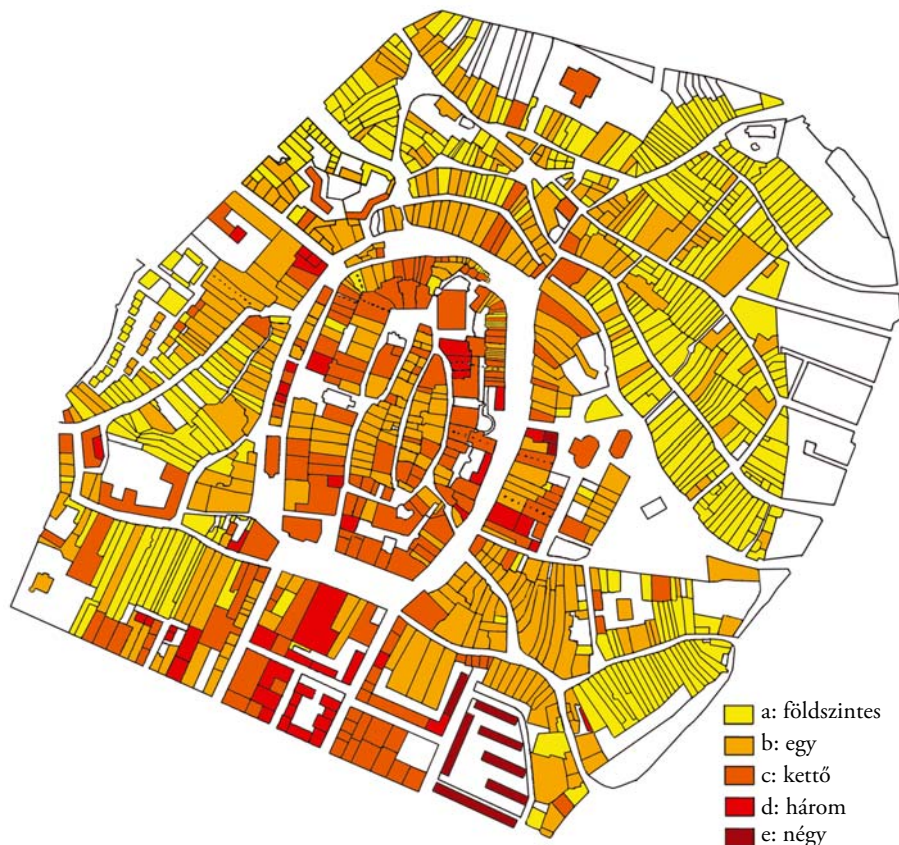
Forrás: Heimler 1936, 105–231.

utcát, az Ötvös és a Magyar utcát túlnyomóan iparosok, míg a Pócsi, a Rákóczi utcát földművesek lakták.

Az általam vizsgált mintegy 150 évben a földszintes és falusias, fésűs beépítés visszaszorulását figyelhetjük meg. Az 1850/51-es telekkönyv alapján rekonstruált függőleges beépítés térképe még a kiegyezéstől az I. világháború végéig terjedő városépítési hullámhegy előtti képet mutatja (2. ábra). 1936-ra már a kibontakozó városiasodást, elsősorban a Várkerület övének átalakulását regisztrálhatjuk, míg 2000-re a további besűrűsödés és intenzifikálódás válik kézzel foghatóvá, elsősorban az addig kevésbé fejlődött részeken: Paprét, Deák tér, Lackner Kristóf utca környéke.

A falusias morfológiájú, azaz fésűs beépítésű telkek száma a vizsgált időpontok között mintegy huszonöt-harminccal csökkent: 1856-ban 225, 1896-ban 193, 2001-ben 167 darabot lehet összeszámolni. Míg a vertikális átalakulás nagyjából érintetlenül hagyja a külvárosok magjait, a forgalmasabb utcák felől indul,

Az épületek magassága, 2000

Forrás: Saját felmérés.

kívülről befelé, addig a morfológiai átalakulás viszonylagosan jobban előrehalad a vizsgált 150 évben (3. ábra).

Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a történelmi külvárosok arculata, főképpen azok falusias, illetve földszintes beépítésű magjaiban, különösen a Szent Mihály dombon, a Pócsi utcában és az Újteleki utcában nem változott meg lényegesen, azaz nagyon közel van a 19. század közepének állapotához. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy Farkas Mária a történelmi városrésze vonatkozó rendezési tervek megalapozó vizsgálataikor, az 1856-os és a jelenkori kataszteri térkép összevetésével a Szent Mihály domb esetében 104, ún. „kontúrazonos” épületet jelölt meg (a műemlékeken kívül), amelynek beépítési vonala nem változott, tehát alaprajza azonos keretek között maradt. De a többi történelmi külvárosban is száz felett van ezen épületek száma.⁴³

⁴³ Farkas et al. 1998.

Fésűs beépítésű telkek, 1856

Forrás: Sopron kataszteri térképe, 1856.

A már fentebb említett, döntően külvárosi jelenségnek számító részházak „intézménye” szorosan kapcsolódik a külvárosok arculatának meghatározásához, hiszen a sajátos telekszerkezeten keresztül a felépítmény, a lakóházak küllemére is hatott. A fogalom Thirring Gusztáv munkái révén került a szakirodalomba,⁴⁴ és az egy házszám és/vagy egy kapu alatt több – más és más, egymással rokoni kapcsolatban nem lévő tulajdonos, vagy tulajdonosi közösség kezében lévő – telekből, házrészből álló házakat értjük alatta. A részházak házrészeinek száma egyenlő a tulajdonosok számával.⁴⁵ Thirring 1734-től kezdve hét időmetszetben mutatta ki a részházak meglétét, az ún. Vermögensbuch-ok (vagyonkönyvek) segítségével.

⁴⁴ Thirring 1936: 411–422; Thirring 1939: 64–71.

⁴⁵ Jankó 2004: 159.

Fésűs beépítésű telkek, 1896

Forrás: Kataszteri térkép, 1896.

A részházak kialakulása minden bizonnyal összefügg a külső városfal építésével, hiszen azon kívül a 18. századig nem építkeztek, Thirringnek erre 1766-ból van először adata, amikor 38 ház volt a falakon kívül.⁴⁶ Vagyis mintegy 100–150 évig a fallal ölelt településben a városbővülés lehetősége a vertikális növekedésben, vagy – a külvárosi lakosság mezőgazdasági életmódjából kifolyólag – a szalagtelkek belseje felé történő terjeszkedésben rejlett.⁴⁷ Ha voltak is korábbi előzmények a soproni vagyonynyilvántartás történetében, a részházak elterjedését erre az időszakra tehetjük.⁴⁸ A német telekhasználati szokásjoggal párosulva mindezek a részházak képződéséhez vezettek. Az épületek ritkán váltak emeletessé, s az eredetileg családon belül, egymás mögé épített, s idővel külön tulajdonba került házsorok udvara sem lett közterületté, azaz a sikátorosodás jelensége a német

⁴⁶ Thirring 1939: 33.

⁴⁷ Kücsán 1993: 279.

⁴⁸ Dávid 1971; Thirring 1939: 65.

Fésűs beépítésű telkek, 2001

Forrás: Saját adatok.

építkezési kultúra területén nem volt ismert.⁴⁹ Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy a részházak előfordulása nem korlátozódik Sopronra, ismert az a környékbeli, sőt az országban más sváb vagy szerb lakosú falvakból is. A burgenlandi Fertőmeggyesen például „Geschwisterhof”-nak hívják, Récényben pedig az is előfordul, hogy közös használatú udvar hiányában, az egymás mögött következő telkeket kerítés választja el egymástól.⁵⁰ Sopronban az emeletes részházak számítanak igazi kuriózumnak, amikor a földszint és az emelet is, külön telekként telekkönyvezve más-és más tulajdonában van. Ebből a típusból nyolc található a városban, egy a Várkerület belső házsorán.

⁴⁹ Kücsán 2001: 226–227.

⁵⁰ Kirnbauer 1977: 152.

4. ábra

Mindenkori részházak (1734–2002): amely házak valamely vizsgált időpontban részházak voltak. Készült az 1862-es alaptérképre.

Forrás: Thirring 1936; és saját adatok.

A 4. ábrán látható, hogy a külvárosi házak nagyon nagy hányada volt valaha részház. Thirring adatai szerint 1734-ben 87, 1757-ben 142, 1820-ban 195, 1850-ben (éppen az első kataszteri felmérés idején)⁵¹ pedig hárommal kevesebb, 192 részház volt, de a részházak házrészeinek száma ekkor volt a csúcson, 657 külön tulajdonban lévő telek volt rögzíthető. Ezután számuk csökkenni kezdett, törvények és rendeletek tiltották már a létrehozásukat, s a város is terjeszkedni kezdett a városfalakon túl, kialakulásuk egyik alapja veszett tehát el. Saját felmérésem időpontjában, 2002-ben már csak 101 részházat számoltam össze, 421 házrészsel (azóta két-hármat lebontottak).⁵² Mára a részházak a külvárosok magjaiba

⁵¹ Azonban ekkor még nem jártak el következetesen, a telekkönyvben nem mindegyik tényleges részház kapott külön helyrajzi számot.

⁵² Thirring 1936: 421; Jankó 2004: 175.

szorultak vissza, amelyek kevésbé formálódtak városias arculatúvá. Ezt jelzi, hogy a részházakból 72 csak földszintes házakból állt.⁵³ A Várkerület övében található négy-öt részház megmaradását a telekviszonyok átöröklődésének köszönheti; az emeletes házak morfológiájukban már nem hordoznak külvárosi bélyeget.

* * *

A részházak társadalmi örökségét a bonyolult tulajdonviszonyokban, a részház-képződést életető és fenntartó szegénységben ragadhatjuk meg. A telekszerkezeti képződmény fennmaradásának egyik zálogát jelentik ezek, amiket a jövőben feltétlenül oldani kell. Az építészeti örökség, az utcaszerűen beépített gazdaudvarok aprólékos morfológiája viszont – a telekjogi zűrzavar megszüntetése esetén is – feltétlenül megőrzendő az utókor számára, csakúgy, mint a külvárosok falusias arculata. A részházak egy jelentős részt képviselnek a külvárosok arculatában, még ha az utcáról nem is felismerhetők általában. Egy sajátos külvárosi urbanizációs folyamat mementói, amelyek a gazdapolgár negyedek karakterében, s együttesen Sopron város múltjában képviselnek jelentős szerepet. Ezért a történelmi külvárosok megújulásának folyamatát szabályozott mederben tartva, ám támogatással, ösztönzéssel, jó példákkal kell segíteni. A soproni történelmi külvárosokra halmozottan érvényesek azok a problémák, amelyeket az első fejezetben általánosságban vázoltam, így telken belüli slumosodás, az alacsony státuszú helyi lakosságból fakadó problémák és konfliktusok, amelyek miatt a városfejlesztési probléma itt (is) komplexé válik.

A településmorfológiai kutatás egyik feladatát abban látom, hogy eszközeivel ráirányítsa a figyelmet a települések arculatának egyes elemeire, a beépítés karakterének sajátos, városképi együttesekben érvényesülő értékeire, s hogy az épített örökség feltárásához és értékeléséhez nyújtson használható adatokat. Jelen tanulmánnyal a történelmi külváros már-már elfeledett településszerkezeti egysége, konkrétan a soproni történelmi külváros értékeinek dokumentálásához, illetve fennmaradásához kívántam hozzájárulni.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL) Oedenburg kataszteri térképe 1856 S78 207.

Soproni Levéltár (SL)

Sopron város kataszteri iratai XV/8 1. d. 1850/51 Lagerbuch II. Theil

Svt 32 Oedenburg kataszteri térképe 1862.

⁵³ Jankó 2004: 167.

Svt 33. Königlische Freistadt Oedenburg kataszteri térképe. Készítette: Klausz Adolf 1862.

„Szakál-anyag” IV. 1412. I. h. 1896 1:1000 m. a. kataszteri térkép.

Farkas Mária és munkatársai 1998: Sopron Szent Mihály dombi városrész Szabályozási terv és Helyi építési szabályzat. Sopron.

A határtalan város. Európa Kulturális Fővárosa Pécs, 2010. Pályázati anyag. www.pecs2010.hu. Letöltés dátuma: 2006. 03. 22.

Sopron 2009–2011. *Európa Kulturális Fővárosa 2010*. Pályázati anyag. www.sopron.hu/kulturfo. Letöltés dátuma: 2006. 03. 22.

Technika, kultúra és környezet: a jövő harmóniája. Győr Európa Kulturális Fővárosa 2010 Pályázati anyag. www.gyor2010.hu. Letöltés dátuma: 2006. 02. 28.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Boronkai Pál 1963: A soproni belváros talajvizsgálatának eredményei. *Soproni Szemle* (17.) 1. 57–69.

Csatkai Endre 1937: A soproni utcanevek történetéhez. *Soproni Szemle* (1.) 1. 58–68.

Csatkai Endre 1959: Adalékok az első soproni vasút történetéhez. *Soproni Szemle* (13.) 1. 11–20.

Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.) 1956: *Sopron és környéke műemlékei*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dávid Ferenc 1970: Gótikus lakóházak Sopronban. *Magyar Műemlékvédelem 1967–68*. Országos Műemléki Főfelügyelőség kiadványai 5. Budapest, 95–124.

Dávid Ferenc 1971: Történeti-művészettörténeti összefoglalás a soproni Szt. Mihály domb rendezési tervéhez. In: *Sopron, északi városrész műemléki vizsgálat és programterv* (Tsz: 3–08–051–9.). Budapest.

Dávid Ferenc 1978: *A soproni Ó-zsinagóga*. A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 8. Budapest, 9–35.

Filep Antal 2002: Építkezés. In: Kücsán József – Perger Gyula (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye népművészete*. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr, 89–162.

Gergely Endre 1925: Sopron a középkorban. In: Thirring Gusztáv (szerk.): *Sopron Civitas Fidelissima*. Sopronmegyei Kör, Sopron, 45–56.

Gerő László 1953: A soproni vár. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. 1. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gömöri János 1985: Újabb dongaútmaradványok Sopronban és Kőszegen. *Soproni Szemle* (39.) 2. 170–177.

Gömöri János 2002: *Castrum Sopron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban*. Scarbantia Társaság, Sopron.

Győri Róbert 2002: A magyar történeti földrajz a két világháború között. *Földrajzi Közlemények* 126. (50.) 1–4. 79–92.

- Hárs József 2003: *Mesélő utcák Sopronban*. Sopron.
- Heimler Károly (szerk.) 1936: *Sopron topográfiaja. Utca és házjegyzékkel, részletes statisztikai táblákkal*. Sopron.
- Holl Imre 1968: Sopron városfalai. *Soproni Szemle* (22.) 4. 289–302.
- Holl Imre 1979: Sopron (Ödenburg) in Mittelalter. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (31.) 105–145.
- Holl Imre 1997: Scarbantia – Sopron városfalai. *Soproni Szemle* (51.) 4. 289–306.
- Horváth Zoltán 1985: Sopron városias fejlődése a kapitalizmus első időszakában (1848–1914). *Soproni Szemle* (39.) 119–146, 213–235.
- Jankó Ferenc 2004: „A soproni részházak” – két emberöltő múltán. *Soproni Szemle* (58.) 2. 158–178.
- Jankó Ferenc 2005: A települések belső szerkezetének vizsgálata: a „Mendöl-módszertől” a szociálgeográfiáig. *Földrajzi Közlemények* 129. (53.) 1–2. 15–30.
- Kirnbauer, Sieglinde 1977: Bevölkerungs- und Siedlungsgeographie des Burgenlandes. *Geographisches Jahrbuch Burgenland* 1. 101–162.
- Kissné Nagypál Judit 1977: Sopron városfalairól. *Magyar Műemlékvédelem 1973–74. Országos Műemléki Főfelügyelőség kiadványai* 8. Budapest, 87–124.
- Kücsán József 1993: Sopron északkeleti külvárosának építészeti vizsgálata a 17–18. században. In.: Cseri Miklós (szerk.): *A Kisalföld népi építészete*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre – Győr, 271–280.
- Kücsán, József 2001: Ödenburg und der Wein zu Beginn des 19. Jahrhunderts. *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* Band 105. Eisenstadt, 225–238.
- Lauringer Ernő 1942: A Sopron városi múzeum térképgyűjteménye. *Soproni Szemle* (6.) 1. 16–28.
- Major Jenő 1953: Hozzászólás a „Sopron és környéke műemlékei” c. könyvhöz. *Településtudományi Közlemények* 5. 94–112.
- Major Jenő 1955: Az Ödenburg név keletkezésének háttere. *Soproni Szemle* (9.) 2. 68–74.
- Major Jenő 1956: A XIV. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése. *Soproni Szemle* (10.) 2. 122–140.
- Major Jenő 1965: A városalaprajz, mint a korai magyar városépítéstörténet forrása. A soproni belváros kialakulása. *Építés és Közlekedéstudományi Közlemények* (9.) 1. 153–174.
- Major Jenő 1966: A magyar városok és a városhálózat kialakulásának kezdetei. *Településtudományi Közlemények* (18.) 48–90.
- Major Jenő 1991: Sopron város földrajza 1944. *Soproni Szemle* (45.) 1. 32–54.
- Mollay Károly 1953: A vármegye történeti vázlata. In.: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): *Sopron és környéke műemlékei*. 1. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–114.
- Mollay Károly 1955: Az „Ödenburg” név keletkezéséhez. *Soproni Szemle* (9.) 3–4. 69–79.
- Mollay Károly 1956: Sopron a középkor végén. *Soproni Szemle* (10.) 1. 31–42.
- Mollay Károly 1960: Sopron várostörténeti kutatása. *Soproni Szemle* (14.) 4. 331–336.
- Schneider Lipót 1966: Sopron város fürdőviszonyai. *Soproni Szemle* (20.) 1. 56–61.

- Sedlmayr János 1975: Soproni lakóházak újabb kutatási és helyreállítási eredményei. *Műemlékvédelem* (19.) 31–38.
- Sedlmayrné Beck Zsuzsa 1973: *Sopron északi városrészének műemléki vizsgálata és programterve. Területrendezés 2.* VÁTI, Budapest, 136–142.
- Sz. Póczy Klára 1977: *Scarbantia – A római kori Sopron.* Corvinus Kiadó, Budapest
- Szabó Jenő 1978: Hol volt Sopronban a Lebergasse? *Sopron Szemle* (32.) 4. 357–359.
- Szende Katalin 2001: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban. *Soproni szemle* (55.) 4. 343–354.
- Szende Katalin 2004: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32. MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Thirring Gusztáv 1936: A soproni részházak. *Városi Szemle* (22.) 3. 401–422.
- Thirring Gusztáv 1939: *Sopron városa a 18. században.* Sopron Sz. Kir. Város Kiadása, Sopron.
- Verbényi László 1956: Néhány megjegyzés az Ödenburg-vitához. *Soproni Szemle* (10.) 2. 141–146.
- Winkler Gábor 1974: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. *Soproni Szemle* (28.) 3. 195–215.